

חלק א' היהודים בחיי העיר

פרק 1 יהדות פטרוגרד בתקופת מהפכת 1917

בין הממשלה הזמנית למועצת פטרוגרד

מהפכת פברואר הייתה תוצאה מצטברת של מספר גורמים: המשבר הפוליטי שהבשיל, פעילותן של המפלגות המהפכניות והאופוזיציה והתגברות חוסר שביעות הרצון הכללי שנגרם בעקבות קשיי המלחמה. למרות זאת המהפכה לא בוצעה על ידי מפלגה או תנועה כלשהי, אלא התחוללה באופן ספונטני והפתיעה את המהפכנים עצמם.¹ מרבית יהודי פטרוגרד, כולל השמרנים שביניהם, קיבלו את המהפכה כ'שחרור מופלא', מה גם שהמהפכה אירעה בסמוך לחג הפורים. באסיפה רבת המשתתפים של המועדון היהודי ב-11 במרץ 1917, בירך יושב ראש הנהלת בית הכנסת הגדול מרק ורשבסקי את המתכנסים עם השגת החרות. באותו יום השמיעו בבית הכנסת הגדול תפילה חדשה 'לשלומה של המולדת, הצבא והעם', אשר באה במקומה של התפילה הקודמת למען הצאר.² הצעירים היהודים הביעו מייד את תמיכתם במהפכה. חמישה יהודים נהרגו בימי המהפכה ברחובות העיר, וביניהם 4 סטודנטים ותלמידים.³ מימיה הראשונים של המהפכה הצטרפו הסטודנטים היהודים לשורות המיליציה של מתנדבים והגישו סיוע בתחום אספקת המזון, התברואה, אמצעי התחבורה וכו'.⁴

ראשי הקהילה והציבוריות היהודית הליברלית תמכו ללא סייג ותנאי בממשלה הזמנית. כיוון שהצו המכריז על השוויון נמצא כבר בתהליכי הכנה, ערכו פעילי הציבור, המשפטנים לאונטיי בראמסון והנריך סליוזברג⁵ רשימת החוקים המגבילים את זכויותיהם של היהודים⁶ שיש לבטלם. רשימה זו צורפה לאחר מכן כנספח לצו הדרן בשוויון הזכויות. לרגל פרסום הצו (20 במרס) ביקרה משלחת של צירי הדומה היהודים וחברי הלשכה הפוליטית המייעצת לצירים אצל יושב הראש של הממשלה הזמנית הנסיך לבוב, והביעה את תמיכתה המלאה בממשלה. המשלחת גם הבטיחה, שיהדות רוסיה חדורה רגשות פטריוטיים ומוכנה לצאת להגנת המולדת. בפנייתו לנסיך לבוב אמר ראש המשלחת, חבר הדומה נפתלי פרידמן:

כביטוי לרצון העם, ביטלה הממשלה הזמנית את ההגבלות שרצו עלינו...

הלבבות התרככו. נפתחו זרועות האחוה של העם הגדול, האם חורגת הפכה לאימא אוהבת, והבנים המאומצים הפכו להיות בנים מלידה. ועתה כל הבנים גם יחד יגנו על אדמת המולדת כעל אם יקרה.⁷

באותו יום ביקרה המשלחת גם בועד הפועל של מועצת פטרוגרד – המוסד השלטוני המקביל. הביקורים נקבעו בכוונה לערב פסח, ב-24 במרס, כדי להדגיש ביתר שאת את חשיבותו של השוויון שהושג לבסוף. הופעתו של שר החוץ בממשלה הזמנית, מנהיג מפלגת הקאדטים פבל מיליוקוב התקבל באסיפה הציבורית של היהודים במחיאות כפיים ממושכות. האסיפה קיבלה פה אחד החלטה על תמיכתה המלאה בממשלה הזמנית. הרבנות של העיר פטרוגרד הגיבה לצו על השוויון בחיבור תפילה חדשה, המבקשת את ברכתו של אלוהים לממשלה הזמנית ולצבא הרוסי. בהתכנסות המונית פנה הרב הקהילתי (מטעם) של בית הכנסת הגדול ד"ר משה אייזנשטדט אל הקהילה ואמר ש"על פי רצונו של העם הרוסי, החופשי עתה, הסתיימה גם עבודתם של היהודים".⁸ לפי זיכרונותיו של ההיסטוריון שאול גינזבורג, במשפחות המתבוללות של פטרוגרד קראו במהלך סדר פסח את הנוסח של הצו על שוויון הזכויות במקום האגדה.⁹

החיבור היהודי הגיב בהתלהבות גם על המלווה הממשלתי הקרוי 'מלווה החופשי', עליו הכריזה הממשלה חודש לאחר המהפכה. הליברלים והציונים קראו ליהדות רוסיה לתמוך ללא סייג במלווה. בפטרוגרד התארגן הועד היהודי לסיוע ל'מלווה החופשי'. הועד פנה לבנקים במערב בבקשה לסיוע.¹⁰

קבוצת נשים יהודיות עשירות מפטרוגרד אירגנה משלחת לחזית המלחמה בדבינסק עם מתנות עבור החיילים והקצינים. על הארגונים בהם נארוזו המתנות ועל הלבנים, שהביאה המשלחת, הוטבעה כתובת: 'מהנשים היהודיות של פטרוגרד למגיני רוסיה החופשית'. המשלחת ביקרה בשתי חטיבות, חילקה מתנות בעמדות קרב והופיעה בפני החיילים. בכל המקומות התקבלה המשלחת באהדה. חברי המשלחת התרשמו כי 'השאלה היהודית' איננה קיימת בצבא.¹¹

דעות הציבור היהודי היו חלוקות מלכתחילה בקשר למידת ההשתתפות בפעילות השלטון החדש. רבים למדו לקח מן הפרעות של שנת 1905, אשר נגרמו חלקית בשל הלהט של המהפכנים היהודים להתעסק בענייני רוסיה. בגיליון הראשון שהופיע אחרי מהפכת פברואר של ביטאון הקבוצה היהודית העממית *Evreiskaya nedelia*, הוזכר לקוראים, לאיזו איבה מצד הרוסים כלפי העם היהודי גרמה השתתפותם של יהודים אחדים בתלישת דיוקן הצאר ובהטחת ביקורת על ידי הציור היהודי בדומה על תיפקוד הפיקוד הצבאי במלחמת רוסיה-יפן. באסיפת המועדון היהודי שהוזכרה לעיל ושהתקיימה בחודש מרס, פנה מקסים וינאבר בקריאה ליהודים לא

להיחפז לקבל תפקידים בכירים, אלא לשרת את המולדת ואת המהפכה מבלי להתבלט. על דעתו של וינאבר חלקו חבר מפלגת הבונד וציוני אחד, אשר הציעו לנצל עד תומו את החופש והזכויות שהוענקו ליהודים.¹²

יחד עם זאת, הזדמנויות התעסוקה בקנה מידה כלל-רוסי אשר נפתחו לפני היהודים, משכו פעילי ציבור רבים, אשר נאלצו קודם לכן להסתפק בפעילות בענייני היהודים בלבד. זמן קצר לאחר המהפכה החלו ארגוני הציבור היהודיים לחוש בנטישה של הפעילים המצטיינים. עורכי דין ופעילי ציבור ידועים מקסים וינאבר ואוסקר גרוזנברג,¹³ אשר דחו תחילה את משרות המפתח שהוצעו להם, השתכנעו לבסוף ויחד עם שני יהודים אחרים שלא היו תושבי פטרבורג נתמנו לסנטורים והיו היהודים הראשונים בתולדות רוסיה שמילאו תפקיד זה.¹⁴

תמיכת הפעילים היהודים (לכל הפחות, הלא-סוציאליסטים) בממשלה הזמנית נמשכה במהלך שנת 1917 כולה ולא פסקה גם בעת המשברים. לאחר קריאת הבולשביקים לצאת לרחובות כדי להפגין נגד הממשלה הזמנית, שנקבעה ל-10 ביוני, התקיימה באולם הבורסה עצרת מחאה גדולה, בה הופיעו נציגי המפלגות היהודיות השונות, וביניהם מ' וינאבר, ה' סליוזברג ושי' דובנוב.¹⁵ בחודש אוגוסט, במהלך ניסיון ההפיכה של הגנרל קורנילוב, פיקד על אחת היחידות שנשלחו על ידי הממשלה הזמנית נגד הגייסות של קורנילוב, גיבור מלחמת רוסיה נגד יפן ופעיל ציוני ידוע יוסף טרומפלדור. בתורו גם וינאבר נטל על עצמו תפקיד המתווך במשא ומתן, שהתנהל בין הממשלה לבין המפלגות הסוציאליסטיות. הדבר סייע למציאת הפתרון למשבר הממשלתי. כתוצאה מכך הוקמה ב-1 בספטמבר 'הדירקטוריה' ובראשה אלכסנדר קרנסקי.¹⁶

מספר יהודים, נציגי המפלגות הכלל-רוסיות, כיהנו בעמדות חשובות בממשלה: חבר מפלגת הקאדטים ס' לוריה - סגן השר למסחר ולתעשייה, המנשביק א' גינצבורג-נאומוב - סגן שר העבודה, א' הלפרן - המנהל הכללי של הממשלה הזמנית. בשבועות האחרונים לקיומה של הממשלה הזמנית כיהן פטר רוטנברג – חבר מפלגת האסרים שחזר מאיטליה, בתפקיד סגן הקומיסר של גוברניית פטרבורג.¹⁷ לתפקיד מפקד משטרת פטרבורג מונה חבר מפלגת האסרים (הימין) שמואל שריידר.¹⁸

בה בשעה שהליברלים הלאומיים היססו, האם להשתתף בממשלה הזמנית, תפשו יהודים - סוציאליסטים, נציגי המפלגות הכלל-רוסיות ונציגי המפלגות היהודיות מקום בולט בשורות 'השלטון המקביל', דהיינו כצירים במועצות החיילים והפועלים. בהרכב הראשון של הועד הפועל של מועצת פטרבורג, אשר תחילה מילא תפקיד של מוסד כלל-רוסי, נכנסו 'י סטקלוב (נחמקס) - סוציאל-דמוקרט מחוץ לסיעה, איש מפלגת 'העמלי' (Trudoviki) ופעיל יהודי ליאוני בראמסון,

מנשביקים אינטרנציונליסטים קפלינסקי וא' שאטרוב (סוקולובסקי), וכמו כן חברי מפלגת הבונד הנריך ארליך ומשה רפס (הוחלף במהרה על ידי מרק ליבר, שהיה באותה עת גם אחד ממנהיגי המנשביקים).¹⁹ ביחידות הצבא בחרו החיילים לא פעם את חבריהם היהודים לנציגים במועצה בגלל רמת השכלתם הגבוהה יחסית. כתוצאה מכך בסוף אפריל 1917 היו בלשכה של מועצת העיר פטרוגרד מתוך 24 חברים 10 יהודים, ובוועד הפועל הגיע שיעור היהודים ל-23%.²⁰

מועצת פטרוגרד דנה לא פעם בסוגיית היהודים. בסוף חודש מרס יצא העיתון *Izvestia*, ביטאון המועצה, בקריאה נגד התעמולה לפוגרומים. באחת הישיבות של המועצה בחודש מרס, כאשר חייל יהודי פצוע בעל עיטור הגבורה 'גיאורג' קרא בנאומו להיאבק נגד השימוש במילה 'גייד' בקרב החיילים, קיבלו הצירים את דבריו במחאות כפיים סוערות.²¹

מדיניות נציגי מפלגת הבונד לא הייתה חד-משמעית בשאלה היהודית הלאומית. למרות שהמפלגה הזו תמכה באוטונומיה התרבותית במתכונתה המצומצמת, בעצם הייתה זו הסיעה הלאומית היחידה במועצה, אשר הצביעה ב-2 במרס נגד הכללת הדרישות לאוטונומיה פוליטית ותרבותית של המיעוטים הלאומיים לתוכנית הפעולה של הממשלה הזמנית. בד בבד, בחודש אפריל החליט הוועד המרכזי של מפלגת הבונד להציע לוועד הפועל של מועצת העיר פטרוגרד לפנות לממשלה הזמנית בדרישה להכריז מיידית על צו הדין בזכויות השפה הלאומית, האמור לכלול ביטול ההגבלות בקשר לשימוש בשפות הלא רוסיות. כמו כן הם דרשו להעניק מעמד של שפה ממלכתית לשפות הלאומיות באותם מקומות, שבהם לפחות לעשירית האוכלוסייה השפה הזו משמשת שפת אם.²²

למפלגת הבונד היו 2 נציגים בוועד הפועל של מועצת העיר פטרוגרד. מפלגת פועלי ציון יחד עם המפלגה הציונית-סוציאליסטית (S.S.) קיבלו תחילה מקום אחד ללא זכות הצבעה, (נחום ניר)²³, אך מאוחר יותר (כנראה בלחץ חברי מפלגת הבונד) נגזל מהם מקום זה. צבי פרידלנד היה במועצה נציג הוועד של פועלי ציון בפטרוגרד. מפלגת הפועלים היהודית הסוציאליסטית (ESRP) כלל לא זכתה לייצוג במועצה.²⁴ רק בשלהי חודש ספטמבר הוקצה בוועד הפועל של המועצה מושב לני בר - נציג של פועלי ציון.

יש לציין כי רמת הייצוג של המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות במועצת העיר פטרוגרד הייתה תלויה יותר במידת המוניטין של מנהיגיהם בחוגי המהפכנים, מאשר במשקלן של המפלגות האלו בבירה, שלא לדבר על הפופולריות של המפלגות בקרב פועלים יהודים, אשר למעשה לא היו בפטרוגרד. כך תיאר בזיכרונותיו חבר הוועד המרכזי של המפלגה עורך הדין נחום ניר, את הסניף של פטרוגרד של מפלגת פועלי ציון:

אם עד המהפכה היינו חוג מצומצם של סטודנטים, כעשרים איש בערך, הרי עכשיו הצטרפו אלינו עוד כמה עשרות סטודנטים וגם אחדים מאנשי המעמד הבינוני ... פועלים ממש לא היו בינינו, כי בפטרוגרד לא היו כמעט פועלים יהודים. יהודי אחד, נאסלרוט, נחשב אצלנו כפועל, כיוון שהיה שען בעל חנות לשעונים. רק בשנת 1918 זכינו לראות בתוכנו פועל ממש מבית החרושת הפוטילובי, ושמו יעקב. קראנו לו 'יאנקל די מאסעי' (יאנקל ההמון).²⁵

פעילות המועצה, הפעילות של המפלגות הסוציאליסטיות ובמיוחד של הבולשביקים בפטרוגרד נתפסו על ידי הציבור הרחב כפעילות היהודים,²⁶ משום שהיהודים היוו תכופות את החלק הפעלתני ביותר בגופים הללו. ואכן, נזכר ניר, בישיבה הראשונה של הועידה השנייה של הסובייטים, אשר נערכה ב-25 באוקטובר בארמון טבריצ'סקי, כל 15 הנציגים אשר נאמו מטעם מפלגתם בעניין ההפיכה הבולשביקית, היו יהודים.²⁷

היהודים בבחירות לדומה הפטרוגרדית ולאסיפה המכוננת הכלל-רוסית

הפעילות הפוליטית של יהודי פטרוגרד לא הצטמצמה בתחום המוסדות הממשלתיים והמועצות. פעילות זו השתרעה גם על ההכנות לבחירות לרשויות המקומיות ולאסיפה המכוננת. על פי קובץ התקנות העירוניות, שהיה בתוקף מ-11 ביוני 1892 עד לשנת 1917, נשללה מהיהודים שהתגוררו מחוץ ל'תחום המושבי', כולל תושבי פטרבורג, הזכות להשתתף במוסדות של הרשויות המקומיות.²⁸ מהפכת פברואר העניקה ליהודים את הזכות הזו.

בימים הראשונים לאחר מהפכת פברואר התחוללו שינויים דרסטיים בהרכב הדומה המרכזית של פטרוגרד. פרשו רבים מחבריה השמרנים ואת מקומם תפשו הצירים שנבחרו מטעם ועדות המזון של השכונות. ב-15 באפריל החליטה הממשלה הזמנית שבחירות למוסדות השלטון המקומי ייערכו בתוך 46 יום. אולם בשל קשיים טכניים לא עלה בידי הדומה של פטרוגרד להכין בחירות כלליות ישירות לפני חודש אוגוסט. הממשלה החליטה אם כן לכנס הרכב זמני של הדומה מהנציגים שנבחרו על ידי חברי הדומות האזוריות, והדבר התבצע ב-19 ביוני. לתפקיד ראש העיר הזמני נבחר גריגורי שריידר²⁹ – יהודי, חבר מפלגת האסירים. אז גם מונה לתפקיד ראש העיר של מוסקבה אוסיפ מינור, גם הוא יהודי וחבר מפלגת האסירים, בנו של הרב 'מטעם' לשעבר בבית הכנסת הגדול במוסקבה.

התפקיד המרכזי בבחירות שהתקיימו ב-20 באוגוסט היה למפלגת האסירים, הבולשביקים והקדטים. כתוצאה מסכסוך פנים מפלגתי, מטעם המנשביקים התמודדה רק הרשימה של

האינטרנציונליסטים' בראשותו של יולי מארטוב. ואילו הרשימה 'ידינסטבו' (Edinstvo) בראשותו של ג'י פלחנוב התמודדה בנפרד.³⁰

למפלגות היהודיות בטרורגרד היה סיכוי קלוש בלבד להכניס את נציגיהן לדומה ברשימות העצמאיות בשל שיעורם הנמוך של הבוחרים היהודים. לפיכך לא התמודדו המפלגות היהודיות ברשימות עצמאיות, אלא בחרו להתאחד עם המפלגות הכלל-רוסיות והלאומיות, אשר היו קרובות להן לפי המצע. למשל, מפלגת 'פועלי ציון' יצרה והצטרפה לגוש הפוליטי עם מפלגת העמל הסוציאליסטית-לאומית, המפלגה הסוציאליסטית עממית של 'לאודיניקים' מליטא עם גוש סוציאליסטי של בילורוסיה (Gromada) והמפלגה הסוציאליסטית-פדרליסטית מגרוזיה. על פי המצע התכוונה מפלגת 'פועלי ציון' להגן בדומה על זכות המנוחה בשבת, זכאות הקהילות היהודיות לחלק מן התקציב העירוני למטרות ארגון ותמיכה בחינוך היהודי העיוני והמקצועי וכן לתמיכה בבתי האבות.³¹

המפלגה היהודית הסוציאליסטית של פועלים (ESRP) המאוחדת (פארייניקטע), אשר הוקמה במאי 1917 כתוצאה מאיחוד של מפלגת הציונים הסוציאליסטים (S-S) ו-ESRP רצה בבחירות ברשימה של מפלגת האסרים. ההתאחדות הציונית התאחדה ככל הנראה עם המפלגה הרדיקלית-הדמוקרטית.³² מפלגות יהודיות אחרות לא השתתפו בבחירות.

למרות העדרן של רשימות עצמאיות מטעם המפלגות היהודיות בבחירות, כרבע מהצירים של הדומה החדשה של פטרורגרד היו יהודים, שנבחרו בעיקר ברשימות האסרים והבולשבניקים. לתפקיד יושב הראש נבחר שוב שריידר. ברשימות הכלל-רוסיות נבחרו כצירים מספר פעילי ציבור יהודיים, למשל, מקסים וינאבר וגריגורי גולדברג³³ ברשימת הקאדטים, שלמה רפפורט ברשימת האסרים.³⁴

כשלב הבא של השינויים הדמוקרטיים ברוסיה נועדו הבחירות לאסיפה המכוננת, אשר הייתה אמורה לקבוע את מהות המשטר הפוליטי במדינה. הציבור ראה את כינוס האסיפה המכוננת כאירוע החשוב בחיי רוסיה. הממשלה הזמנית הציעה למפלגות היהודיות לשלוח נציג אחד מטעם כל המפלגות לועדת הכינוס של האסיפה המכוננת. אולם נציגי פטרורגרד של S-S, ESRP ופועלי ציון דרשו לפחות שני נציגים יהודיים בועדה. הממשלה הסכימה לייצוג של שני מועמדים מכל לאום. ב-13 במאי, באסיפת נציגי המפלגות היהודיות נערכו הבחירות. למרות התנגדותה של

י'פועלי ציון', ESRP ו-S-S, הצליחה מפלגת הבונד לשלוח לועדה את נציגה ולדימיר קנטורביץ'.

מטעם המפלגות הלא-סוציאליסטיות נבחר חבר הדומה נפתלי פרידמן.³⁵

הציונים שאפו להרכיב לקראת הבחירות לאסיפה המכוננת גוש לאומי אחד. בחודש יולי ניבא שלמה גפשטיין³⁶ - חבר הוועד המרכזי של ההתאחדות הציונית, כי בגלל חילוקי הדעות בקרב המפלגות היהודיות, יוכל הגוש הלאומי להשיג לא יותר מחמישה מקומות מתוך 16-17 מקומות הפוטנציאליים. הקבוצה היהודית העממית התאחדה ערב הבחירות ברשימה אחת עם מפלגת הקאדטים.³⁷ הבונד רץ בבחירות באופן עצמאי או התאחד עם המנשביקים. ברשימה היהודית הלאומית, שבכל זאת התמודדה ב-12 הגוברניות שהיו בעבר בתחום המושב ושהייתה מורכבת מציונים, חברי המפלגה היהודית העממית ('פאלקספארטיי') וה'עצמאיים', נמצאו מספר פעילים מפטרוגרד. אולם מתוך שבעה שנבחרו מטעם רשימה זו, רק שניים - אוסקר גרוזנברג (עצמאי) ויוליוס ברוצקוס³⁸ (ציוני) - היו הנציגים של פטרוגרד. ש' רפפורט (אנ-סקי) ומ' וינאבר נבחרו לאסיפה המכוננת ברשימות האסרים והקאדטים. באזור הבחירה של פטרוגרד לא התמודדה הרשימה היהודית והמפלגה היהודית העממית והציונים הצביעו בעד מפלגת העבודה העממית-סוציאליסטית.³⁹

הבחירות לאסיפה המכוננת וכינון המשטר הדמוקרטי ברוסיה היו המשאלות של רוב המפלגות הכלל-רוסיות. אולם המפלגות היהודיות, כמו המפלגות של המיעוטים הלאומיים האחרים, נאבקו לא רק למען הדמוקרטיזציה הכללית, אלא גם למען הענקת זכויות הלאומיות לעמם.

המאבק לאוטונומיה לאומית

למרות שהממשלה הזמנית ביטלה את האי-שוויון הלאומי והדתי, ששרר ברוסיה הצארית היה המאבק לזכויות הלאומיות המלאות קשה, משום שרוב המפלגות הכלל-רוסיות לא היו מוכנים להכיר בזכויות הללו. הליברלים הרוסים שעלו עתה לשלטון היו מיוצגים על ידי מפלגת קאדטים וסברו, שהבעיה הלאומית ברוסיה היא תוצאה של דיכוי המיעוטים וזכויות מוגבלות. הליברלים אומנם ביטלו את ההגבלות, אך לא התכוונו להעניק לעמי רוסיה זכויות לאומיות. במהלך המלחמה נסוגו הקאדטים אפילו מהכרתם בזכויותיהן של פולין ופינלנד לאוטונומיה.

בקרב המפלגות הרוסיות בעלות ההשפעה היו דעות ליברליות ביותר בעניין זה למפלגת האסרים, אשר הציעה ליישם מבנה שלטון פדרלי, אוטונומיה תרבותית לאזורים ולקהילות השונות, וזכות העמים להגדרה העצמית.⁴⁰

הבולשביקים, בדומה למנשביקים, דגלו בריכוזיות השלטון. הם המעיטו בחשיבות הבעיות הלאומיות, משום שבמשך שנים ארוכות של עבודה במחתרת לא נחשפו לעבודה מעשית עם הרבדים השונים של האוכלוסייה. עם הזמן השלימו המנשביקים עם אוטונומיה הפנים-מפלגתית של הבונד, הסוציאל-דמוקרטים הפולניים והגרזינים,⁴¹ בעוד שבעמדתם של הבולשביקים לא חל כל שינוי עד להפיכת אוקטובר. עמדתו של לנין הייתה: או היפרדות מוחלטת של הלאומים בעלי הריכוש הטריטוריאלי המלא, או ויתור מוחלט על כל צורה של אוטונומיה. גם ההיפרדות, על פי לנין, תוכל להתבצע רק על פי האינטרסים של הפרולטריון, דהיינו מותר להיפרד רק לאחר ניצחון המהפכה הסוציאליסטית בשטח האמור.⁴² על כל פנים הבולשביקים לא התכוונו לקדם הקמת מדינות בורגניות חדשות. הם גם התנגדו בצורה נחרצת לאוטונומיה האקס-טריטוריאלית לאומית, אשר אליה שאפו היהודים. עמדתו של לנין באשר לשאלה היהודית התגבשה במהלך המאבק האידיאולוגי והארגוני עם מפלגת הבונד. לנין לא הכיר ביהודים כעם בזכות עצמו וראה את עתידם 'המתקדם' רק בהתבוללות המוחלטת.⁴³

באשר לתנועות היהודיות הלאומיות, הייתה השגת האוטונומיה האקס-טריטוריאלית חלק חשוב במצען. לגבי חלק מן המפלגות (הציונים) השגת האוטונומיה העל-טריטוריאלית הייתה רק מטרת ביניים בדרך לפתרון הטריטוריאלי, לגבי המפלגות הלאומיות האחרות (המפלגה היהודית העממית) הייתה זו נקודת מפתח של הפוליטיקה ושל האידיאולוגיה. מפלגות כמו הבונד שאפו לאוטונומיה רק בתחום התרבות. כתשתית לאוטונומיה הלאומית נחשבה הקהילה הלאומית הדמוקרטית עם זכות הצבעה כללית ושיוויונית בלי הבדלי מין והצבעה חשאית.

עבור יהודי פטרוגרד הייתה הגשמת החלום של הקהילה הדמוקרטית דחופה ביותר. עקב המלחמה גדל עד מאוד העומס על הארגונים היהודיים החוץ-קהילתיים לסיוע בבירה. מעמדה של קהילת פטרוגרד היה המוגבל לפני המהפכה וכעת הוטלו עליה גם תפקידים שונים נוספים, שהיו בדרך כלל בתחום האחריות של הקהילות המסורתיות בתחום המושב. הדמוקרטיזציה של הקהילה והרחבת תפקידיה היו מפחיתים את העומס על הארגונים הציבוריים.⁴⁴

החלשת השלטון המרכזי אחרי מהפכת פברואר ודחיית הפתרונות של הבעיות הבוערות בנושא השלום והאדמה על ידי הממשלה הזמנית עד לכינוס האסיפה המכוננת, האיצו את המגמות הצנטריפוגליות בפאתיה הלאומיים של רוסיה וגרמו להתפרצות סכסוכים בין נציגי לאומים ודתות שונות ברחבי המדינה. כבר בקיץ 1917 נתקבלו בוועידות ובכנסים של רוב המפלגות הלאומיות מצעים רדיקליים יותר. התגברות הלאומנות והאנטישמיות חיזקו את הנכונות של הקהילה היהודית להשיג אוטונומיה לאומית. על רקע זה התפתחה בניית הקהילה הדמוקרטית

החדשה בפטרוגרד וההכנות לבחירות לוועידה הכלל-רוסית היהודית (VES). הועידה הייתה אמורה להציג לאסיפה המכוננת שתכנס את הדרישה לאוטונומיה לאומית יהודית, כשהקהילה אמורה הייתה להוות בסיס לאוטונומיה זו.

כבר במאי החל לפעול בפטרוגרד הוועד המארגן של הבחירות לקהילה החדשה. נכללו בו נציגי כל המפלגות היהודיות של פטרוגרד. בישיבות הוועד, בעיתונות, בבתי הכנסת ובמועדונים של פטרוגרד, באסיפות ובהפגנות ניסו האורתודוקסים, הליברלים, הציונים והסוציאליסטים בפולמוסים סוערים להגן כל אחד על עמדתו בנושא ההרכב והתפקידים של הקהילה העתידית. היו מפלגות שרצו להטיל על הקהילה את מירב התפקידים: הטיפול הבריאות, החינוך, הגנת זכויות האדם, הכשרה מקצועית, נושאי הרווחה והסיוע לאוכלוסייה היהודית; מפלגות אחרות העדיפו להגביל את תחום הפעילות של הקהילה לעיסוק בענייני הדת או התרבות בלבד. התפתחויות פוליטיות סוערות בפטרבורג גרמו להפרעות רבות במהלך ההכנות לבחירות. אולם, למרות כל הקשיים האלה, התקיימו בדצמבר 1917 הבחירות למועצת קהילת פטרוגרד וגם בערים רבות אחרות. בבחירות האלה ניצחו הציונים.

בד בבד עם בניית הקהילה החדשה השתתף הציבור בפטרוגרד באופן פעיל גם בהכנות לוועידה היהודית הכלל רוסית (VES). רעיון כינוס הועידה עלה לראשונה ב-5 במרץ 1917 בישיבה המשותפת של הארגונים המרכזיים: EKOPO, OPE, EKO, OZE ו-ORT.⁴⁵ תחילה הוחלט להפקיד את כינוס הועידה בידי הוועד המרכזי של EKOPO, כארגון בעל ההשפעה הרבה ביותר, שהתבלט במהלך המלחמה. מאוחר יותר במספר הדיונים של נציגי המפלגות הפוליטיות והארגונים הציבוריים גובש סדר היום של VES. יותר מכל התווכחו על הנושא, האם לדון בוועידה במצב היהודים במדינות אחרות, בין השאר בארץ-ישראל. חבר הוועד המרכזי של מפלגת הבונד ונציגו דוד זסלאבסקי⁴⁶ הציע להסיר את הנושא הזה מסדר יומה של הועידה, משום שראה בזה ניסיון בלתי נסבל של התערבות בענייני הפנים של מדינות אחרות. הציוני הפולני יצחק גרינבאום,⁴⁷ שנאם אחריו, התעקש על הדגשת הסעיף הנוגע לארץ-ישראל ועל הדיון בהעדר הזכויות של היהודים במדינות אחרות, וזאת משום שלפני כך דאגו היהודים שם למצבם של יהודי רוסיה. בסופו של דיון התקבלה החלטת פשרה של נציג ההתאחדות היהודית הדמוקרטית ישראל יפרויקין: לדון במצבם של היהודים בחו"ל, אך לא להקדיש סעיף נפרד לארץ-ישראל.⁴⁸

בדיון בין המפלגות הובאה גם השאלה, האם לכנס ועידה מקדימה, שתאשר את סדר היום של הועידה הכללית. הציונים ונציגי מפלגת הבונד דרשו כינוס הועידה המקדימה בתקווה, שועידה זו תבטיח להם תמיכה בפרובינציה ותחליש את ההשפעה של הפעילים הליברלים מפטרוגרד. אך הרוב החליט אחרת, ורק כאשר נציגי הבונד והציונים נטשו במחאה את הישיבה, ביטלו הנותרים בישיבה את החלטתם הראשונית וכינסו ב-18 ביולי ועידה מקדימה עם הנציגים מהפרובינציה. ברם, שיטת הבחירות לועידה העניקה את זכות הבחירה של הנציגים רק לערים עם האוכלוסייה היהודית העולה על 50,000 איש, והדבר הגדיל באורח מלאכותי את משקלם של נציגי פטרוגרד.⁴⁹

הועידה המקדימה קיבלה את תוכנית הועידה הכללית והקימה ועדה מארגנת חדשה המורכבת מנציגי כל המפלגות היהודיות וחמישה חברים בלתי-מפלגתיים: נציגי פטרבורג א' גרוזנברג, א' בראודו, מ' קריינין, נ' פרידמן ושי' אנ-סקי.⁵⁰ בלשכת הועדה המארגנת ובנשיאות הועידה אוישו כל המקומות על ידי נציגי פטרוגרד.⁵¹ מתוך התקציב בסך חצי מיליון המיועד לארגון הועידה קיוו לקבל את הסכומים הגבוהים ביותר ממוסקבה ומפטרוגרד. הועדה המארגנת, שבה היה הרוב לציונים, החליטה שלא להעניק את זכות ההשתתפות בבחירות ל-VES ליהודים שהתנצרו.⁵²

טבלה 1

תוצאות הבחירות ל-VES בפטרוגרד ובמוסקבה⁵³

מספר הקולות במוסקבה	מספר המנדטים	מספר המצביעים פטרוגרד	מחוז פטרוגרד	הרשימה המתמודדת - המפלגה
3.189	8	3.155	4.891	הארגון הציוני
502	1	714	839	הבונד
	1	657	942	הקבוצה העממית היהודית
527	1	561	890	האורתודוקסים
450	1	447	736	המפלגה העממית היהודית (פאלקספארטיי)
		247	323	שלומי-אמונה ישראל
329		264	314	מפלגה יהודית סוציאליסטית המאוחדת של הפועלים
150		133	213	פועלי ציון
5.147	12	6.178	9.147	סה"כ הקולות

ההכנות לועידה התעכבו לא רק בשל חילוקי הדעות בין המפלגות, אלא גם בגלל המצב הכללי המתוח במדינה. מועדי הבחירות של נציגי פטרוגרד נדחו פעמיים ונערכו רק בסוף ינואר 1918. אז, אחרי פיזור האסיפה המכוננת על ידי הבולשביקים, כל רעיון הועידה איבד כבר במידה רבה את חשיבותו. הבחירות לועידה, כמו גם הבחירות למועצת הקהילה, הביאו ניצחון מוחץ לציונים

(טבלה 1). הם קיבלו 8 מתוך 12 מנדטים. בקרב הסוציאליסטים זכתה רק מפלגת הבונד למנדט אחד. האורתודוקסים הקיצוניים 'שלומי-אמונה ישראל' לא קיבלו אף מנדט. תוצאות דומות היו גם במוסקבה. בממוצע קיבלו הציונים ברחבי רוסיה קרוב ל-65% מכל הקולות - יותר, משהשיגו בפטרוגרד ומוסקבה.

בבחירות לוועידה השתתפו יותר בוחרים בפטרוגרד (31,5%) מאשר בבחירות למועצת הקהילה (20%). כנראה שחלק מן הציבור היהודי ייחס חשיבות רבה יותר ל-VES. לאחר מהפכת אוקטובר לא הצליחו לכנס את הוועידה. העמים הטריטורליים (אוקראינים, פינים, פולנים, לטבים, אסטונים, ליטאים) הזדרזו מייד בתום הפיכת אוקטובר להיפרד מרוסיה הבולשביקית. תקוותיהם של היהודים לקבל אוטונומיה אקס-טריטוריאלית תחת השלטון החדש נמוגו במהרה.

תגובת האוכלוסייה הסובבת למתן שיוויון זכויות ליהודים.

תגובת ערי השדה למתן שיוויון זכויות ליהודים באה לידי ביטוי בפעולות אנטישמיות במספר ערים.⁵⁴ בפטרוגרד, בה ההתלהמות של החודשיים הראשונים של המהפכה הורגשה ביתר שאת, היו גילויי האנטישמיות מעטים בהתחלה. ראוי לציין, כי בקריאה של העיתון *Izvestia* למאבק נגד התעמולה לפוגרומים הוזכרה העיר פטרוגרד רק בהקשר להופעת כרוז אחד על כתלי בניין אחד.⁵⁵ במרס 1917 ציין העיתון היהודי שהופיע במוסקבה, כי בפטרוגרד נצפו מספר מקרים של תעמולת פרעות. העיתון הביא את הדוגמא החמורה ביותר: אלמוני עמד בכיכר ולדימירסקיה וקרא לחיילים העוברים להכות ביהודים. בחקירה במשטרה התברר, כי מדובר בברון שטרומברג, אדם ללא עיסוק, שהדרדר לרחוב ושמשפחתו התכחשה לו בשל התנהגותו הפרועה.⁵⁶ במקרה זה כל הסימנים - אישיות האנטישמי, התגובה השלילית של הקהל, אשר גרר אותו למשטרה, גזר הדין החמור (6 חודשי מאסר) - הצביעו על העדר תמיכה ציבורית וממלכתית באנטישמיות.

העיתונות בפטרוגרד תמכה פה אחד בצו על שיוויון הזכויות. אפילו העיתון *Novoye vremia*, שהיה בעבר הלא רחוק השופר של האנטישמנים, ראה לנכון לכתוב ש"שום דבר לא גרם לכזו שנאה כלפי המשטר, כמו הרדיפות של הלאומים והדתות".⁵⁷

כמובן, לא כל תושבי פטרבורג האמינו, כי פרסום הצו על שיוויון הזכויות הסיר את 'השאלה היהודית' מסדר היום. כנראה שהייתה סיבה לכך שחבר מועצת פטרוגרד יי נחמקס מצא לנכון עוד באביב לפנות לממשלה הזמנית בבקשה לשנות את שמו לכינוי המפלגתי סטקלוב. לא במקרה גם

נולדה בעקבות המהפכה אימרת הכנף: "המטרה הראשונה של המהפכה - שיוויון הזכויות ליהודים הושגה, נראה עכשיו מה יהיה עם יתר המטרות: שלום, הקרקע והחרות".⁵⁸ במערכת החינוך הממלכתי הוחדר השיוויון בעצלתיים. בחודש אפריל סירבו לרשום תלמיד יהודי לאחת הגימנסיות. במקום אחר לא התקבלה לעבודה מורה בגלל יהדותה. ביוני סירבו עדיין קופות הפנסיה לרשום כחברים את המורים למקצועות יהודיים. בדיפלומות של היהודים, אשר סיימו מכללות להכשרת מורים, המשיכו לציין כי לאנשים אלה מותר ללמד רק תלמידים ממוצא יהודי.⁵⁹

בעקבות הניסיונות הראשונים של הבולשביקים (ביוני וביולי) להפיל את הממשלה הזמנית, וכתוצאה מכישלון המתקפה בחודש יולי בחזית בגליציה, התגברו בפטרוגרד גילוי האנטישמיות. הביאטון הציוני *Razsvet* ציין בחודש יולי כי בעיתונות, לרבות העיתונות הליברלית והסוציאליסטית, נצפתה עלייה של גילויים אנטישמיים. העיתונות לא פעם ציינה את המוצא היהודי של הפוליטיקאים במטרה לעורר חוסר אמון כלפיהם.⁶⁰ אם בחודש מרס גרמו קריאותיו של שטרומברג לפוגרומים להתנגדות הפועלים, הרי שביוני הקשיבו בחיוב המוני הפועלים, החיילים והנשים, אשר התגודדו בכיכר ליד תחנת רכבת הפרברים של פטרוגרד שובלובו, להקראת רשימת היהודים חברי הועד הפועל של מועצת פטרבורג, כאשר הנואם כינה אותם יהודונים ומרגלים גרמניים. ב-5 ביולי הזכיר שמעון דובנוב ביומנו את ניסיון ההפיכה הבולשביקית והוסיף "היו גם הקריאות לפוגרומים נגד היהודים בשוק אלכסנדרובסקי".⁶¹

יש לציין, כי גם הבולשביקים הואשמו לא פעם בכך, שהם מנצלים את האנטישמיות של הרחוב למטרותיהם. העיתון *Razsvet* כתב, כי ערב הבחירות לדומה המחוזית בזמן הנאומים של התועמלנים המנשביקים בקסרקטינים, קטעו החיילים בעידוד הבולשביקים את הנואמים בקריאות: 'סלקו אותם! הם כולם פרצופים יהודונים'. לטענת העיתון, בחודש יולי, בעת ההפגנה של הבולשביקים, הוכן במטה שלהם מלאי ענק של ספרות אנטישמית, ואפילו גלויות עם תמונות המתארות עלילת דם.⁶² קשה להאמין גם לעובדות אלו וגם לעובדות האחרות, שהובאו במטרה להשמיץ את היריב הפוליטי. אך ריבויין מרשה לשאר, כי קיים יסוד ממשי לידיעות האלה.

חומרת המצב השתקפה בהחלטת ועידת המועצות הכלל-רוסית הראשונה, שנערכה בחודש יולי בפטרוגרד ואשר קראה להיאבק בנחרצות נגד תעמולת הפוגרומים. עליית האנטישמיות נדונה גם בישיבת המשותפת של המועצות האזורית של פטרוגרד, שנערכה בחודש יולי.⁶³ התובע המחוזי של פטרוגרד נ' קארנסקי מסר לשר המשפטים דין וחשבון ובו ציין את התגברות תעמולת הפוגרומים בצבא, בשווקים ובמקומות ציבוריים אחרים בפטרוגרד. התועמלנים קראו לעתים

קרובות גם לרצח של אישים מסוימים. התובע פנה לממשלה הזמנית בבקשה לחוקק חוק, שיקבע עונשים בגין הקריאות לפוגרומים, למעשי רצח, שוד ולפשעים חמורים דומים. בדו"ח צוין, כי "כעת לא ניתן לאכוף את החוקים מתקופת הצאר, משום שחוקים אלה פוגעים בעצם בחופש הביטוי".⁶⁴ הוכחה עקיפה לעליית האנטישמיות ניתן לראות במאמר הגדול של מקסים גורקי, שפורסם בעיתון *Novaya zhyzn*. במאמר זה דחה הסופר את ההאשמות נגד כל היהודים "בגין חטאיהם של שניים או שבעה בולשביקים יהודים", וגם לא גילה כנות, כאשר כינה את לנין "רוסי טהור" כשהאמת על מוצאו של לנין הייתה ידועה לו היטב.⁶⁵

בחודש אוגוסט הוחמר המחסור במזון בפטרוגרד, משום שהעיר הייתה מבודדת מרוב המדינות הבלטיות ומבילורוסיה, ואספקת המזון ממרכז רוסיה הייתה בעייתית בשל השיבושים בתנועת הרכבות. הסוחרים היהודים הואשמו תכופות בכך, שהם מחביאים את המזון בזדון במטרה להרוויח מהמחסור.⁶⁶ ב-20 בספטמבר כתב שמעון דובנוב ביומנו: "בתורים הארוכים ליד החנויות מתקיימות שיחות איבה על כך ש"כל הרוע מקורו ביהודים, שמתעשרים מהמלחמה ומהאסונות הפוקדים את העם..."⁶⁷.

זעם ההמונים הביא לתקיפת סוחר יהודי על ידי העוברים ושבים, בעודו מפרק סחורה ליד ביתו ברחוב ויטבסקיה. יחד עם קצין המשטרה שהוזעק למקום, ערך ההמון חיפוש בדירתו של הסוחר. הסוחר נעצר ואחרי המעצר היכה ההמון, שלפי הערכתו של הכתב צמח במהרה עד לאלף איש, כמעט עד מוות את שני קרובי משפחתו של הסוחר. בינתיים התנפלו האחרים על חנויותיהן של היהודים במטרה לבזוז אותן ופוזרו רק בעזרת הצבא.⁶⁸

בסוף חודש יוני כונתה ההתקפה על חנויות הנעליים היהודיות בפרברי פטרוגרד על ידי העיתון *Evreyskaia zhyzn* כתעמולת פוגרומים,⁶⁹ בספטמבר פינו המושגים 'תעמולת פוגרומים' ו'נטיות לפוגרומים' את מקומם בעיתונות למושג הפשוט 'פוגרום'. על הפוגרומים (ההדגשה שלי, מ.ב.) שהתרחשו במוסקבה ובפטרוגרד הודיע בחודש ספטמבר העיתון *Birzhevy vedomosti*, ואילו בגיליון אוקטובר של *Golos Bunda* נטען, כי הפוגרומים כבר החלו והמצב רק יחמיר.⁷⁰ עיתון אחר פירסם את הסיפור של יי טרומפלדור על מעשיהם הסימלי של תלמידי בית הספר בשדרות זבלקנסקי. הילדים, שהושפעו מקריאות המבוגרים על כך, שצריך לשחוט את היהודונים, חסכו כסף לקניית סכין ותקפו את מוכרת הגרעינים. כאשר נעצרו, התלמידים אפילו לא הבינו, מה לא בסדר במעשיהם.⁷¹

תגובת הציבור היהודי לסכנת האנטישמיות

הציבור היהודי המאורגן של פטרוגרד צפה מלכתחילה כי המהפכה עלולה לגרום לעליית הלכי רוחות האנטישמיים. רבים הבינו שעל מנת לבלום את האנטישמיות לא די בתעמולה בקרב האוכלוסייה הלא היהודית ובקריאות לעזרה מהשלטונות. כדי למנוע התפרצות השנאה כלפי היהודים, קראו הליברלים ומאוחר יותר גם הציונים ליהודים עצמם לא להתבלט יתר על המידה במהלך המהפכה, במיוחד באגף השמאלי.

התפרצות תעמולת הפוגרומים, שבאה לאחר ההפגנה הסוערת של הבולשביקים ביוני, הביא לכך, שהתגברו הוויכוחים על מידת ההשתתפות המניחה את הדעת של היהודים במהפכה. בפולמוס, שהייתה לו חשיבות כלל-רוסית, מילאו את התפקיד העיקרי מאמריהם של העיתונאים מפטרוגרד. הביטאון הציוני *Togblat* טען, כי ההמון רואה במנהיגים היהודים של המפלגות הסוציאליסטיות הכלל-רוסיות סוכני הביון של היהדות, בשעה שריבוי הפעילים האלה רק מעיד על ההתפרקות הלאומית. לטענת העיתון, השמות הרוסיים הבדויים רק מגבירים את חשדות ההמון. העיתון הציע להודיע בפומבי כי בתור נציגי הציבור היהודי נחשבים רק האנשים, שקיבלו מנדט מהמפלגות הלאומיות. בנאומו בהפגנה, שהתקיימה בחודש יוני באולם הבורסה שלל דובנוב מהבולשביקים היהודים את הזכות להיקרא יהודים.⁷²

הוויכוח החריף לאחר ניסיון ההפיכה ביולי. כך ב-20 ביולי הצביע מ' גורקי במאמרו בעיתון על חוסר הטאקט של העיתונאי מפטרוגרד י' חייסין, אשר לעג בדיווחו מארמון המלך בצארסקויה סיילו למחלתה של הקיסרית אלכסנדרה פיודורובנה.⁷³ הסופר יעץ ליהודים להפגין יותר רגישות מוסרית. ברוח זו התבטאו גם הציונים. העיתון *Razsvet* הסביר את מספרם הגדול של היהודים בקרב חברי הסובייט בכך, שמהפכנים בעלי המודעות, מתוך רצון למנוע האשמות באנטישמיות בחרים ביהודים אפילו לתפקידים שאינם מתאימים להם, למשל, לנהל תעמולה בקרב האיכרים, שרק מתעצבנים מן הנואמים בעלי המבטא היהודי. השבועון דרש, שהיהודים יקבעו את מידת השתתפותם במהפכה מתוך רגש אחריות.⁷⁴ בעיתון *Yaltinskii golos* שיצא לאור בקרים קרא דניאל פסמניק - ציוני מפטרוגרד, להתכחש בשם העם היהודי לאותם מהפכנים יהודיים, אשר לא הגנו על האינטרסים המיוחדים של היהודים. 'מינוי היהודים לתפקידי מפתח מזיק הן ליהודים והן לרוסיה' - טען ד' זסלבסקי, בונדאי, שהתקיף את פסמניק והאשים את הציונים בפחדנות ובהתרפסות מפני הבורגנות היהודית. הוויכוח בעיתונות באשר לתפקידם של היהודים במהפכה נמשך עד אוקטובר 1917.⁷⁵

הקריאות להתכחש לבולשביקים והאנרכיסטים יהודיים גם יחד הופצו גם בעילום שם. למשל, לאחר אירועי יולי קיבלו פעילי ציבור יהודיים רבים בדואר עלון, שעודד להטיל בפומבי קללה על היהודים הבולשביקים ובתוכם על נחמקס-סטקלוב, זינובייב, טרוצקי, רושל ולונצ'ארסקי.⁷⁶ אך הקריאות והאיומים לא יכלו להשפיע על מי שכבר מזמן ניתק כל קשר עם היהדות. מה גם שלמנהיגי הבולשביקים בפטרוגרד (פרט לרושל) לא היו לא שורשים יהודיים ולא קשר כלשהו עם הקהילה היהודית המקומית.

טרוצקי, שהיה אחד ממנהיגי הבולשביקים הבולטים, לא דאג לתוצאותיה של פעילותו, שהשפיעה על בגורלם של יהודי רוסיה.⁷⁷ אך חלק מן הסוציאליסטים שלא היו בולשביקים הצטיינו ביתר רגישות בעניין הזה. למשל, מנהיג האסירים סגן יושב ראש הועד הפועל המרכזי הכל-רוסי (VTsIK) אברהם גוץ וחבר הנשיאות המנשביק פיודור דן, דחו, על פי השמועות, את ההזדמנות להיכלל בממשלה הזמנית בשל החששות, שצעד זה עלול להביא לפרוץ מעשי של האנטישמיות בערי השדה.⁷⁸

כאשר נשקפה סכנת הפוגרומים, נטשו הציונים בפטרוגרד את הפולמוסים וזימו הקמת יחידות צבאיות יהודיות להגנה עצמית. כידוע, יהודים לא יכלו לשמש כקצינים בצבא הצארי. הברון אברהם-אלפרד גינצבורג, אשר קיבל ב-1917 דרגת סגן,⁷⁹ היה אחד המקרים הנדירים. לאחר מהפכת פברואר התקבלו יהודים רבים לבתי הספר הצבאיים ומעמדם בצבא עלה מאוד. הדבר עורר תגובה אנטישמית בקרב החיילים והקצינים, וכמענה לכך, התגברות ההזדהות הלאומית בקרב החיילים היהודים. לפי הדוגמה של המיעוטים הלאומיים האחרים בצבא, כגון אוקראינים, לטבים או טאטארים, אשר התחילו בהקמת יחידות צבאיות לאומיות, הוקמה ביוני 1917 בפטרוגרד ברית החיילים היהודים, שיושב ראש הכבוד שלה היה ד"ר סמואיל גרוזנברג, אחיו של עורך הדין הידוע.⁸⁰ תחילה התכוונה הברית להקים יחידות יהודיות שישמשו לא רק להגנה עצמית, אלא לשחרור ארץ ישראל דרך אזור הקווקז. זאת הייתה גם הסיבה העיקרית של בואו של יי טרומפלדור מארץ ישראל לרוסיה. היחידות היהודיות היו אמורות להילחם תחת הסיסמאות: 'למען רוסיה החופשית', 'למען המחנה הדמוקרטי המאוחד', 'למען ארץ ישראל החופשית'.⁸¹ אולם בהדרגה, נדחה רעיון החזית הקווקזית ואילו המאבק נגד הפוגרומים נעשה הרבה יותר אקטואלי.

באסיפת החיילים היהודים, אשר התקיימה ב-8 באוקטובר, דובר על הקמת יחידה צבאית יהודית בפטרוגרד לשם התנגדות לאנרכיה ולפוגרומים. מרבית הנואמים קידמו את הרעיון בברכה. התנגדו לו רק נציגי מפלגת הבונד ומועצת העיר פטרוגרד, שכבר אז הייתה תחת השפעת

הבולשביקים. ב-20 באוקטובר הודיע י' טרומפלדור בישיבת תא החיילים של מועצת פטרוגרד, שהחיילים היהודים של חיל המצב החליטו להקים יחידה להגנה עצמית.⁸²

הדיונים הובילו להקמת היחידה היהודית הצבאית הראשונה בפטרוגרד. יעדיה היו ארגון ההגנה העצמית למקרה של פרעות, שיתוף חיילים יהודים שנפלטו החוצה כתוצאה מתהליך הקמת היחידות הלאומיות, ובמקרה שתפרוץ מלחמת האזרחים, מניעת המצב בו החיילים היהודים יצטרכו להלחם זה נגד זה.⁸³

למרות שועידת החיילים היהודים ששרתו בחזית הצפונית, שהתקיימה לאחר מהפכת אוקטובר, קיבלה ברוב של קול אחד החלטה נגד יחידות יהודיות צבאיות ובעד הקמת יחידות להגנה עצמית בשיתוף הלא יהודים, הוסיפה היחידה היהודית הצבאית להתקיים. בפברואר 1918 מנתה היחידה לא פחות מ-150 איש. ההזדקקות ליחידה לא פגה, משום שהופיע איום חדש לפרעות בעקבות שובם של שבויי המלחמה, שבקרבת הייתה נפוצה אווירת האנטישמיות, משום שהיהודים במחנות השבויים שימשו לעתים קרובות בתפקידים של מתרגמים ונחשבו בעיני החיילים כנציגי האויב.⁸⁴

הפיכת אוקטובר

....

ערב הפיכת אוקטובר היו בשורות המפלגה הרוסית הסוציאל-דמוקרטית (בולשביקית) (RSDRP (b)) לא יותר מ-5% יהודים ברחבי רוסיה כולה.⁸⁵ לפי תוצאות סקר, שנערך בספטמבר 1918 בפטרוגרד בקרב הקומוניסטים, היוו היהודים 2.6% בקירוב מכלל המשתתפים בסקר. השיעור הזה היה מקביל לשיעור היהודים באוכלוסיית פטרוגרד באותה תקופה. שיעור דומה של הקומוניסטים היה גם לליטאים. אסטונים (3.7%), פולנים (6.3%), ובמיוחד לטבים (10.6%) גברו על יהודים.⁸⁶ לפיכך, גם אם נניח כי חלק מן היהודים הקומוניסטים המתבוללים אפילו לא הודו בסקר שהם יהודים, עדיין אין בסיס לטענה על ייצוג עודף של היהודים בקרב הבולשביקים בפטרוגרד ערב מהפכת אוקטובר.

יחד עם זה יש להכיר בתפקיד הרב של קבוצת הבולשביקים הפעילים ביותר מהמוצא היהודי בהכנה ובמימוש המהפכה ובחיזוק המשטר החדש בתקופה שאחרי המהפכה. אחוז היהודים בהנהגת המפלגה הקומוניסטית עלה בהדרגה מחודש פברואר ועד אוקטובר. בועידה ה-7 של

RSDRP(b) (24-29 באפריל 1917) שהחליטה שהיעד שלה היא המהפכה הסוציאליסטית, ייצגו את התא של פטרוגרד 36 נציגים, שהחמישית מתוכם היו היהודים. לב מיכאלוב (אלינסון) מונה ליושב ראש סניף של ה-RSDRP(b) בפטרוגרד. לקראת הוועדה ה-6 של המפלגה, שנערכה באוגוסט, עלה כבר שיעור היהודים ללמעלה מרבע מכלל הנציגים.⁸⁷ לאחר שבועידה ה-6 הצטרפה לבולשביקים קבוצת ה'בין-סיעתיים', עלה אחוז היהודים בהנהגת המפלגה באורח משמעותי. בועד המרכזי שנבחר בוועדה היו 10 רוסים, 5 יהודים, 2 פולנים, 2 לטבים, 1 גרוזיני, 1 ארמני.⁸⁸ בישיבה המפורסמת של הוועד המרכזי של מפלגת הבולשביקית ב-10 באוקטובר, בה לנין התעקש שיש לקבל החלטה על הכנת מרד מזוין, היו בין 12 חברי הוועד המרכזי שנכחו בישיבה 5 יהודים. בלשכה הפוליטית, אשר הוקמה בישיבה זו לצורך הכנת המרד, מתוך 7 חברים 3 היו יהודים: ג' זינובייב, ל' טרוצקי, וגריגורי סוקולניקוב (בריליאנט).⁸⁹ עלייה בשיעור נצפתה גם בועד הפועל של מועצת פטרוגרד, כתוצאה מתהליך הבולשביזציה שהתרחש בו. אם בהרכב הראשון של הוועד הפועל המרכזי הכל-רוסי (VTsIK) היו 22.4% יהודים, הרי שבהרכב השני שכלל בעיקר בולשביקים ואסארים שמאליים, קרוב לשליש היו יהודים.⁹⁰ המארגן העיקרי של תפיסת השלטון בפטרוגרד היה לב טרוצקי, שנבחר בחודש ספטמבר לתפקיד יושב ראש מועצת פטרוגרד. יחד עם משה וולודרסקי שחזר מארה"ב, הם לקחו חלק בקבוצת תועמלנים בולשביקים הפופולריים ביותר. הם הופיעו במפעלים ובקסרקטינים ערב המהפכה והסיתו את החיילים והפועלים למרד מזוין נגד הממשלה הזמנית.⁹¹

בועד הצבאי-מהפכני של מועצת פטרוגרד (PVRK) ששימש ככלי לתפיסת השלטון, היו 15-18% יהודים. גריגורי צ'ודנובסקי יחד עם חברי PVRK הלא-יהודים, ו' אנטונוב-אובסיינקו וני פודבויסקי פיקד ישירות על כיבוש ארמון החורף ועצר את הממשלה הזמנית. צ'ודנובסקי מונה למושל הבולשביקי הראשון של ארמון החורף.⁹² חבר אחר של PVRK מיכאל לאשביץ' פיקד בלילה של 25 באוקטובר על כיבוש משרדי הטלגרף הראשי, בנק המדינה, משרד האוצר והדואר.⁹³ בין הקומיסרים של PVRK היה שיעור היהודים נמוך מאשר בקרב ההנהגה, אך חלק מהם שיחקו תפקיד חשוב בתפיסת השלטון. למשל, משה זליקמן היה הקומיסר הבולשביקי הראשון של רשות הדואר והטלגרף. בנובמבר מונה סמיון רושל לתפקיד הקומיסר של מחלקה צבאית המורכבת מחיילים ומימאים ודיכא את ניסיון ההפיכה של קרנסקי - קרסנוב.⁹⁴ ורה (ברטה) סלוצקאיה הייתה מזכירת הוועד המחוזי של המפלגה באזור וסילאוסטרובסקי. מ' וולודרסקי היה הקומיסר הראשון לענייני העיתונות, הפרסום והתעמולה של פטרוגרד. הוא היה זה שסגר

עיתונים רבים והנהיג צנזורה דרקונית בעיתונות. סמיון נחמסון היה בימי הפיכת אוקטובר קומיסר של יחידת הקלעים הלטביים, שהייתה המשענת העיקרית של הבולשביקים. נחמסון היה גם יושב ראש מועצת האזור העירוני הראשון בפטרוגרד. שמואל צווילינג מונה לתפקיד הקומיסר של מסילת ברזל ניקולאיבסקיה, אשר קישרה בין פטרוגרד למוסקבה. תפקידו של צווילינג היה חשוב במיוחד לאור הסכסוך בין הבולשביקים לאיגוד המקצועי של עובדי הרכבות VIKZhEL אשר פרץ מייד אחרי המהפכה.⁹⁵

לתפקיד החשוב ביותר בעיר של יושב ראש המועצה העירונית של פטרוגרד מונה החל ב-13 בדצמבר גריגורי זינובייב. במרץ 1918 הוא עמד בראש המועצה של הקומונה של פטרוגרד (מאוחד יותר - ברית הקומונות של המחוז הצפוני). לתפקיד יושב ראש הצ'קה של פטרוגרד מונה מואיסיי אוריזקי.

מספר קומיסרים יהודים בולטים, שהשתתפו באירועי אוקטובר בפטרוגרד, כגון אוריזקי, וולודרסקי, צ'ודנובסקי, רושל, נחמסון, סלוצקאיה וצווילינג נהרגו במהלך החודשים הראשונים לאחר ההפיכה, האחרים חוסלו בטיהורים של שנות ה-30. לאחר השתתפות במאבק פנימי שארך שנים רבות בתוך המפלגה.

במחנה השני, בין מי שגילו התנגדות פעילה לבולשביקים, היו גם כן לא מעט יהודים. את המקום המיוחד תפסו צוערי בתי הספר לקצינים, אשר היו חייבים למהפכת פברואר את קידומם בצבא. עד ראייה שתיאר את ההסתערות על ארמון החורף, ציין בין השמות של צוערי בית הספר לקצינים, שהגנו על הארמון בגבורה, גם שורה של שמות משפחה יהודיים.⁹⁶ בין מגיני הארמון האחרונים היה גם פיוטר רוטנברג, שנתפס על ידי הבולשביקים יחד עם השרים והוחזק במבצר פטרופלובסקי. בהפגנה נגד הפיכת אוקטובר צעד בשורה הראשונה שלמה אנסקי יחד עם חבר ותיק מקבוצת 'נארודניה ווליה' ניקולאי צ'ייקובסקי.⁹⁷ הדומה של העיר פטרוגרד בראשותו של גריגורי שריידר הייתה בימי המהפכה לזמן קצר המוקד העיקרי של ההתנגדות לבולשביקים. בבניין הדומה אורגנה ועדת ההגנה על המולדת והמהפכה, שבראשה עמד אברהם גוץ. גוץ אירגן גם בנובמבר את המרד המזוין של הצוערים. בין הצוערים, שנהרגו באותם ימים, היו גם מספר יהודים.⁹⁸

יחד עם רוב המפלגות הפוליטיות הכלל-רוסיות גינו גם המפלגות היהודיות את מהפכת אוקטובר. בנאמו מטעם הבונד בועידה ה-2 של הסובייטים, אשר נפתחה בליל ההפיכה, אמר ה' ארליך, ש'כל מה שמתרחש בפטרוגרד הוא אסון'. המשלחת של 'פועלי ציון' והמשלחת של הבונד נטשו את

הועידה ה-2- בהפגנת מחאה נגד פעולותיהם של הבולשביקים. אותו דבר עשה גם בישיבה השניה, מ' גוטמן - הנציג 'המאוחדים'.⁹⁹

חברי הארגון 'פועלי ציון', שגיננו את המפכה בזהירות יתרה, הצטרפו למנשביקים-אינטרנציונליסטים בדרישתם להקים ממשלה מהמפלגות הסוציאליסטיות במקום מועצת הקומיסרים העממיים (Sovnarkom) של לנין. מנהיגי מפלגת הבונד בפטרוגרד קראו להחרים את המועצות הבולשביקיות.¹⁰⁰ ביטאונה של מפלגת הבונד 'די ארבייטער שטימע' כינה את המהפכה טירוף הדעת. הביטאון של ההתאחדות היהודית הדמוקרטית 'פאלקסבלאט' ציין ש"יוזמת הבולשביקים חסרה כל תשתית מוסרית", משום שחסרה לה התמיכה של האוכלוסייה.¹⁰¹ בנאומו בישיבת הבחירות לוועידה היהודית הכלל-רוסית, הסביר ש' דובנוב - מנהיגה של המפלגה היהודית העממית - את עמדתו בנוגע לפיזור האסיפה המכוננת במילים הבאות: "נשתדל שלא למות מבושה, כמו האסיפה".¹⁰² הציונים הכלליים, אשר קיבלו השראה מפרסומה של הצהרת בלפור ועסקו בהכנת הבחירות בקהילות, הגיבו באדישות למהפכה, משום שלא האמינו לאריכות ימיו של השלטון החדש. הביטאון שלהם *Razsvet* הישווה בין הבולשביקים לכושי, שאותו גייסו כוחות הריאקציה לשם ביצוע 'מעשים רעים' ואחרי שהוא יעשה את שלו, יצטרך ללכת. יחד עם זאת גינה הוועד המרכזי של הסיעה הציונית העממית 'צעירי ציון' כבר ב-27 באוקטובר את ההפיכה, וכינה אותה 'תפיסת שלטון נפשעית'.¹⁰³ כתב העת *Evreiskaya nedelia* שהיה מקורב לקבוצה היהודית העממית, הטיל קללה על ההפיכה: "נפלנו ישירות מבית הסוהר של הצאר אל הבלגן של הבולשביקים" - כתב העיתון בגיליון הראשון שיצא לאור אחרי אירועי אוקטובר.¹⁰⁴

בעוד שאת מהפכת פברואר קידמה הקהילה היהודית של פטרוגרד במברקי ברכה ובתפילות הודייה, הרי שאחרי הפיכת אוקטובר לא נמצא איש במועצת הקהילה, שנבחרה בשיטות דמוקרטיות, שתמך במהפכה. סליוזברג, אשר הופיע בנובמבר בפתחת המועדון היהודי, גינה בחריפות את הבולשביקים ואת מי שהתפשרו עמם. הוא קרא להפגין רוח קרב ולנצח את הבולשביקים ואת סיסמותיהם.¹⁰⁵ ההתנקשות במפקד הצ'קה של פטרוגרד מואיסיי אוריזקי ב-30 באוגוסט 1918, שביצע המשורר והקצין לאוניד קאנגיסר, בנו של מהנדס ידוע וחבר הקהילה, היה ניסיון נואש לקבל מחילה מהלא-יהודים על מעשי הבולשביקים היהודים.

הפיכת אוקטובר סיימה את התקופה הפרלמנטרית הפעילה ביותר בחיי יהודי פטרוגרד. מעולם, לא לפני ולא אחרי המהפכה לא ניהלו היהודים פעילות פוליטית ותרבותית כה נמרצת, התארגנות

עצמית ורמת ההשתתפות בענייני הציבור של היהודים בעיר ובמדינה כולה. הדבר התרחש קודם כל הודות לניסיון העשיר בעבודה הציבורית ובשל השאיפות של האינטליגנציה היהודית בעיר הבירה. בנוסף לכך, ערב שנת 1917 התחזק המרכז היהודי בפטרוגרד על חשבון קבוצה גדולה של פעילים פוליטיים ואנשי ציבור, אשר הגיעו מהגוברניות המערביות ומאוחר יותר גם הודות למהגרים פוליטיים ולגולים. האווירה המהפכנית ששררה בעיר הבירה ושיוויון הזכויות שהושג הכפילו את פעלתמותם של היהודים. לתקופה קצרה הפכה פטרוגרד למקום, שבו נקבע גורלה של רוסיה כולה ולא פחות גורלם של היהודים עצמם. אולם זמן קצר אחרי ההפיכה איבדה למעשה יהדות פטרוגרד את תפקידה המוביל. הזכויות שהושגו בפברואר והתקוות לאוטונומיה לאומית התמוססו. התערער בסיסה הכלכלי של הקהילה ושל הארגונים הציבוריים. פטרוגרד הפכה ממרכז אירופי חשוב לעיר המנותקת מהמדינה כולה, שננטשה על ידי התושבים שנמלטו ממנה מתוך בהלה, עיר בה שלט הרעב, הקור והטרור הכל-יכול של השלטון החדש.

הכאוס המהפכני, שהתחזק בשל העברת עיר הבירה למוסקבה, חרץ את גורלה של העיר פטרוגרד וגרם לתחילת השקיעה בתולדות יהודי פטרוגרד. את סופה של התקופה 'הפטרבורגית' בתולדות יהדות רוסיה חשו גם בני התקופה. בגיליון חודש מרס 1918 של כתב העת *Razsvet* פסק העיתונאי הציוני מיכאל אלייניקוב¹⁰⁶ את פסק דינו חסר הרחמים: 'פטרבורג של הציבור היהודי, בן כלאיים של העדר הזכויות והרמאות, לא ישלוט עוד על העם היהודי. ... תפקידה וחשיבותה, כבודה והשפעתה של פטרבורג היהודית נעלמו לעולם ועד. הוכן לה מקום לא בבנייה הנוכחית והעתידי של המבנה הפוליטי היהודי, אלא בארכיונים של ההיסטוריה היהודית'.

¹ M. Heller & A. Nekrich, *Utopia in Power: A History of the USSR from 1917 to the Present*,

Hutchinson 1985, pp. 24-27

² *Evreiskaya nedelia*, 10-11 (1917), p.11, 12-13 (1917), pp. 39, 45

³ *Evreiskaya zhyzn*, 10-11 (1917); *Evreiskaya nedelia*, 12-13 (1917), p. 18

p. 22-23

⁴ שם, מס' 10-11, עמ' 22-23. הידיעה בעיתון היא בניגוד לזכרונותיו של ג' סליזברג, אשר טען, שיהודים

בכלל לא השתתפו במהפכת פברואר (G.B. Sliozberg, *Delo minuvshikh dnei*, Paris 1934, p. 355)

⁵ הנריך סליזברג (1863-1937) – ליברל ימני, בעבר – יועץ משפטי של הבארון ג' גינצבורג לעניינים יהודיים

ובשנת 1917 - יושב הראש הארגון EKOPO.

⁶ סליזברג (לעיל, הערה 4), עמ' 360.

⁷ *Evreiskaya zhyzn*, 14-15 (1917), p. 34

⁸ שם, שם, עמ' 35, 48, 49.

⁹ ש' גינבורג, אמאליקע פעטערבורג, ניו-יארק 1944, עמ' 252.

¹⁰ *Evreiskaya zhyzn*, 16 (1917), pp. 20-21, 17 (1917), pp. 31-32, 19 (1917), p.32

¹¹ *Evreiskaya nedelia*, 18 (1917), pp. 17-18

¹² שם, מס' 10-11, עמ' 13-15, מס' 12-13, עמ' 40-41.

¹³ אוסקר גרונברג (1866-1940) התפרסם בהופיעו בתור סניגור של הסופרים הידועים ושל עסקנים פוליטיים ובתוכם מקסים גורקי, פבל מיליוקוב, לב טרוצקי וכן מנדל בייליס.

¹⁴ *Evreiskaya nedelia*, 10-11 (1917), p. 18, 16 (1917), p. 39, 19-20 (1917), p. 41;

שני סנטורים נוספים היו: ציר הדומה ה-4 י' גורביק' ועורך-דין מאודסה ג' בלומנפלד (סליוברג (לעיל, הערה 6), עמ' 359-358).

¹⁵ S. Dubnov, *Kniga zhyzni*, Riga 1935, Vol. 2, pp. 226-227

¹⁶ י' מאור, התנועה הציונית ברוסיה, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 482; מ'ה', מ' וינאבר והמהפכה, העבר, 1986, גליון 15, עמ' 205.

¹⁷ פיוטר (פינחס) רוטנברג (1878-1942) – מהנדס, מהפכן רוסי ועסקן ציוני. במהלך 'יום א' עקוב הדמים' (ראה

הערה 16 להקדמה היסטורית) יחד עם הכומר גאפון עמד רוטנברג בראש התהלוכה של הפועלים לעבר ארמון החורף. מאוחר יותר, כאשר הסתבר שגאפון הוא פרובוקטור, הוא אירגן את הוצאתו להורג. בארץ ישראל הקים רוטנברג את חברת החשמל. ראו גם: א' שלתיאל, פנחס רוטנברג, עלייתו ונפילתו של 'איש חזק'. תל-אביב, תש"ן.

¹⁸ G. Aronson, 'Evreiskaya obshchestvennost v Rossii v 1917-1918 gg.', *Kniga o russkom evreistve*

1917-1967, New York 1968, p. 4; י' סלוצקי, 'יהדות רוסיה בשנות המהפכה 1917', העבר, 15 (1968), עמ' 37.

¹⁹ D. Anin, *Revolutsia 1917 goda glazami ee rukovoditelei*, Roma 1971, pp. 138-140

²⁰ ב' דינור, 'מפברואר עד אוקטובר', העבר, 15 (1968), עמ' 11.

²¹ *Izvestia*, 7 (1917); *Evreiskaya nedelia*, 10-11 (1917), p.22, 12-13 (1917), p.33

²² *Evreiskaya zhyzn*, 16 (1917), p. 39

²³ נ' ניר (רפאלקס) (1884-1958). החל בשנת 1925 בארץ ישראל. ציר לכנסת הראשונה, השלישית והחמישית. בשנת 1959 – יו"ר הכנסת.

²⁴ *Evreiskaya rabochaya khronika*, 2 (1917), p. 23, 4 (1917), p. 9-10;

M. Frenkin, *Zakhvat vlasti bolshevikami v Rossii*, Jerusalem 1982, p. 243

²⁵ נ' ניר – רפאלקס, פרקי חיים, במעגלי הזר והתנועה 1884-1918, תל-אביב, 1958, עמ' 185.

- Evreiskaya nedelia*, 21 (1917), p. 27²⁶
- ניר (לעיל, הערה 25), עמ' 217.²⁷
- Yu. Gessen & B. Soloveichyk, 'Gorodskoye samoupravlenie', *Evreiskaya entsiklopedia*, St.²⁸
Petersburg 1908-1913, Vol. 6, p. 716
- V.M. Kruchkovskaya, *Tsentralnaya gorodskaya дума Petrograda v 1917 g.*, Leningrad 1986, pp.²⁹
20, 25-26; V. Chernov, *Pered burei*, New York 1953, pp. 114, 320
- שט, עמ' 39.³⁰
- Evreiskaya rabochaya khronika*, 10 (1917), pp. 406³¹
- Evreiskaya nedelia*, 33 (1917), p. 20; *Novyi put*, 20 (1917), p. 26³²
- ג' גולדברג (1869-1922) – עורך-דין, חבר הקבוצה היהודית העממית. היה אחד המארגנים של OPE, OZE³³
- ו-ЕКОРО, היה גזבר החברה היהודית היסטורית-אתנוגרפית (G. A. Goldberg: jurist, V.Yu. Gessen,
(pedagog, obshchestvennyi deyatel', *Iz glubiny vremion*, no. 10, S. Peterburg 1998
- בין 200 צירים שנבחרו לדומה העירונית היו 25-27 יהודים – חברי מפלגת האסירים, 22-24 יהודים –³⁴
בולשביקים, 9 יהודים – קאדטים 31- יהודים – מנשביקים. חושב על ידי המחבר לפי רשימות הצירים
(V.M. Kruchkovskaya, *Tsentralnaya gorodskaya Duma...*, Leningrad 1986, pp. 128-130)
- Evreiskaya rabochaya khronika*, 2 (1917), p. 28, 4 (1917), pp. 12, 25-26³⁵
- ש' גפשטיין (1882-1961) – אדריכל, עיתונאי, פעיל ציוני, רביזיוניסט. משנת 1924 בארץ ישראל. לפי³⁶
תוכניותיו נבנו בתל-אביב מאות בתים.
- Razsvet*, 2 (1917), pp. 5-7, 15 (1917), pp. 3-5³⁷
- י' ברוצקוס (1870-1951) – רופא, פובליציסט, פעיל ציוני. משנת 1909 חבר הוועד המרכזי של הארגון הציוני³⁸
של רוסיה. משנת 1921 – שר לענייני יהודים בליטא. מ-1922 - חבר הפרלמנט הליטאי. נפטר בתל-אביב.
- Razsvet*, 15 (1917), pp. 3-5, 17-18 (1917), p. 35³⁹
- R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism 1917-1923*, Cambridge⁴⁰
(Mass.) 1957, pp. 29-30, 34
- E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, London 1954, Vol.1, pp. 410-418 ;49-41 שט, עמ'⁴¹
- V. I. Lenin, *Polnoye sobranie sochinenii*, Moscow 1958-1965, Vol. 24, pp. 125-126⁴²
- Pipes (לעיל, הערה 40), עמ' 30-31.⁴³
- פרטים נוספים על הקהילה של פטרוגרד בשנת 1917 בפרק 6.⁴⁴
- Delo pomoshchi*, 5-6 (1917), pp. 11-16⁴⁵; מ' אלטשולר, 'הניסיון לארגן כינוס כלל-יהודי ברוסיה', העבר,
12 (תשכ"ח), עמ' 75-89.

⁴⁶ ד' זסלבסקי (1879-1970) – חבר מפלגת 'הבונד' - התנגד באורח פעיל לבולשביקים, בשנת 1924 'הביע צער על מעשיו' והחל לעבוד בתור כותב רשימות וסיקורים פוליטיים בעיתונות הסובייטית המרכזית. הוא הצטיין בהתקפותיו הנזעמות על ישראל.

⁴⁷ י' גרינבאום (1880-1965) נמלט במהלך המלחמה לפטרוגרד, שם בשנים 1917-1918 הוציא לאור עיתון ציוני-*Tagblat*. בשנים 1918-1930 היה ציר בסיים הפולני. מ-1933 חבר הוועד הפועל של הסוכנות היהודית בארץ-ישראל. בשנים 1948-1949 – שר הפנים של ישראל.

Evreiskaya rabochaya khronika, 1 (1917), p. 29; 2 (1917), p. 29;⁴⁸

Evreiskaya nedelia, 18 (1917), pp. 24-25; 19-20 (1917), pp. 32-35

⁴⁹ י' יפרויקין (1884-1954) חי בפריז משנת 1920, פרט לתקופת המלחמה. אחד ממייסדי הקונגרס היהודי העולמי.

Evreiskaya rabochaya khronika, 3 (1917), pp. 27-29; 4 (1917), pp. 23-25; 8 (1917), pp. 3-5;⁴⁹

Evreiskaya nedelia, 19-20 (1917), pp. 32-35

Evreiskaya rabochaya khronika, 9 (1917), p. 12; *Razsvet*, 4-5 (1917), p. 43⁵⁰

⁵¹ כיושב הוועדה המארגנת נבחר מאיר קריינין (באותה תקופה היה בלתי-מפלגתי), סגני יושב ראש – הציוני

מיכאיל אלייניקוב וחבר הבונד ד' זסלבסקי, גיזבר – מ' אייזנשטדט מטעם מפלגת האורתודוקסים

(*Evreiskaya rabochaya khronika*, 3 (1917), p. 15). מ' קריינין (1866-1939) היה מנהיג הקהילה ואחד

ממייסדי המפלגה היהודית העממית. בשנת 1921 היגר לאירופה המערבית, שם נתמנה לתפקיד יושב ראש

Emigdirect (ארגון בינלאומי לעזרת מהגרים יהודיים). משנת 1934 – בארץ-ישראל.

Razsvet, 4-5 (1917), p. 42; 17-18 (1917), p. 44⁵²

⁵³ שם, 2 (1918), עמ' 30; 4-3 (1918), עמ' 31-32; 5 (1918), עמ' 42.

Evreiskaya zhyzn, 14-15 (1917), p. 63; 17 (1917), p. 33, 18 (1917), p. 38⁵⁴

⁵⁵ *Izvestia*, 7 (1917); הציטוט על פי *Evreiskaya nedelia* 11-10 (1917), עמ' 22.

Novyi put, 11-12 (1917), pp. 49-50⁵⁶

⁵⁷ שם, 15-13 (1917), עמ' 10.

⁵⁸ ב' דינור, 'מפברואר עד אוקטובר', העבר, 15 (1968), עמ' 10; *Evreiskaya nedelia*, 16-20 (1917), p. 52

Evreiskaya nedelia, 16 (1917), pp. 35-36, 25 (1917), p. 18; *Novyi put*, 16 (1917), p. 16⁵⁹

Razsvet, 1 (1917), pp. 31-33⁶⁰

⁶¹ דובנוב (לעיל, הערה 15), עמ' 231; העם, 2 (1917).

Razsvet, 1 (1917), p. 31; 2 (1917), pp. 1-4⁶²

⁶³ שם, 1 (1917), עמ' 23; *Novyi put*, 24-25 (1917), p. 25

M. Frenkin, *Russkaya armiya i revoliutsiya 1917-1918*, Munich 1978, p. 245

Razsvet, 1 (1917), pp. 31-33; *Novyi put*, 24-25 (1917), p. 24⁶⁴

M. Agursky & M. Shklovskaya (Eds.), M. Gorkii, *Iz literaturnogo naslediya. Gorkiii i evreiskii vopros*, Jerusalem 1986, pp. 262-263⁶⁵

אחד הסבים של לנין (מצד האם) היה יהודי שהתנצר, השני – קאלמיקי. סבתו מצד האם הייתה שוודית וגרמניה למחצה. לא ברור, האם בכלל היו ללנין אבות ממוצא רוסי.

Razsvet, 2 (1917), p. 1-4; 9 (1917), pp. 10-11, p. 37⁶⁶

⁶⁷ דובנוב (לעיל, הערה 61), עמ' 236.

Razsvet, 8 (1917), p. 32⁶⁸

Evreiskaya zhyzn, 23 (1917), p. 38 ; עמ' 22; העמ, 25-24 (1917), עמ' 22⁶⁹

Razsvet, 9 (1917), pp. 11-12; *Golos Bunda*, 8 (1917), pp. 2-3⁷⁰

Razsvet, 15 (1917), pp. 15-16⁷¹

⁷² שם, 23 (1917), עמ' 10; 33 (1917), עמ' 21-22; דובנוב (לעיל, הערה 67), עמ' 227.

⁷³ גורקי (לעיל, הערה 65), עמ' 265-266.

Razsvet, 2 (1917), pp. 7-9⁷⁴

Golos Bunda, 6 (1917), pp. 20-21; 8 (1917), pp. 4-5⁷⁵

Razsvet, 1 (1917), p. 34⁷⁶

אנטולי לונצ'ארסקי (1875-1933) - אציל רוסי – לעתים קרובות נחשב בטעות ליהודי.

סמיון רושאל (1896-1917) היה בשנת 1917 קומיסר בולשביקי בקרונשטאדט ואחד ממארגני ניסיון הפיכה של יולי. אחרי הפיכת אוקטובר מונה לקומיסר החזית הרומנית. נהרג לאחר הגיעו ליאסי.

⁷⁷ מיד אחרי הפיכת אוקטובר הגיעה אל לב טרוצקי משלחת של הקהילה היהודית בפטרבורג, אשר הצביעה

על כך, שהשתתפותם הפעילה של היהודים בשלטון הבולשביקי יוצרת סכנה גדולה לעם היהודי. טרוצקי השיב, שיהודים אינם מעניינים אותו כלל, שהוא עצמו איננו יהודי, אלא אינטרנאציונליסט. (י' נדבה, טרוצקי והיהודים, ירושלים, תש"ן, אמ' 95-96).

V. Chernov, *Pered burei*, New York 1953, p. 315⁷⁸

Evreiskaya nedelia, 5 (1917), p. 27⁷⁹

Evreiskaya zhyzn, 12-13 (1917), p. 43; 18 (1917), p. 37; *Evreiskaya rabochaya khronika*,⁸⁰

5 (1917), p. 24

⁸¹ פרנקין (לעיל, הערה 63), עמ' 251-252; *Razsvet*, 8 (1917), p. 33

⁸² שם, 8 (1917), עמ' 33; פרנקין (לעיל, הערה 24), עמ' 158.

Razsvet, 2 (1918), pp. 3-4⁸³

- ⁸⁴ שם, 4-3 (1918), עמ' 14-12, 34-33; p. 66; *Maccabi*, 4-5 (1918).
- Z. Gitelman, *Jewish Nationality and Soviet Politics. The Jewish Section of the CPSU, 1917-1930*,⁸⁵ Princeton 1972, p. 105
- Khronika evreiskoi zhyzni*, 7-8 (1918), p. 24⁸⁶
- Ya. Menaker, *Zagovorshchiki, ikh spodvizhniki i soobshchniki*, Jerusalem 1990, Vol. 1, book 1, pp. 87
70, 88-99, 211-212
- ⁸⁸ הבין-סיעתיים – קבוצה של סוציאל-דמוקרטים, שדגלה באיחוד הבולשביקים והמנשביקים. אלה היו בעיקר היהודים: ל' טרוצקי, מ' אוריזקי, מ' וולודרסקי, מ' לאשביץ', ג' צ'ודנובסקי ואחרים. חברי הוועד המרכזי – היהודים ג. זינובייב, י. סברדלוב, ג' סוקולניקוב, ל' טרוצקי, מ' אוריזקי (שם, עמ' 171, 302).
- ⁸⁹ ה'לר ונקריץ' (לעיל, הערה 1), עמ' 37; קאר (לעיל, הערה 41), עמ' 94.
- ⁹⁰ מנקר (לעיל, הערה 87), עמ' 427
- L. Deutcher, *The Prophet Armed*, New York & London 1954, p. 286⁹¹
- A. Abramovich, *V reshayushchei voine. Uchastiye i rol evreyev SSSR v voine protiv natsizma*,⁹² Tel-Aviv 1981, p. 47;
- מנקר (לעיל, הערה 90), עמ' 410-409, 468-435, 491-495. כמפקד הבולשביקי הראשון של ארמון הקרמלין במוסקבה מונה היהודי אמליאן יארוסלבסקי (גובלמן).
- ⁹³ מנקר, שם, עמ' 239.
- ⁹⁴ אברמוביץ' (לעיל, הערה 92), עמ' 48.
- ⁹⁵ מנקר (לעיל, הערה 93), עמ' 232, 465.
- A. Sinegub, 'Zashchita Zimnego dvortsa', *Arkhiv Russkoi revoliutsii*, 4 (199), pp. 121-197⁹⁶
- Vtoroi Vserossiiskii s'ezd sovetov*, Moscow 1928, pp. 47-48; *Roza Nikolayevna Etinger*, Jerusalem⁹⁷ 1980, pp. 23, 51
- Evreiskaya nedelia*, 43-44 (1917), pp. 30-31⁹⁸
- ⁹⁹ מנקר (לעיל, הערה 95), עמ' 383; *Evreiskaya rabochaya khronika*, 14 (1917), pp. 19-20
- נ' ניר-רפאלקס (לעיל, הערה 25) עמ' 216; *Vtoroi Vserossiiskii s'ezd sovetov*, Moscow 1928, p. 14
- Evreiskaya rabochaya khronika*, 14 (1917), pp. 1-3; 15 (1917), pp. 3-5;¹⁰⁰
- גיטלמן (לעיל, הערה 85), עמ' 94, 95, 98.
- Evreiskaya nedelia*, 43-44 (1917), p.10¹⁰¹
- ¹⁰² דובנוב (לעיל, הערה 72), עמ' 248.
- ¹⁰³ א' רפאלי, במאבק לגאולה, תל-אביב, 1956, עמ' 81; *Razsvet*, 17-18 (1917), pp. 21-22;
- Evreiskaya nedelia*, 43-44 (1917), pp. 1-2¹⁰⁴

¹⁰⁵ שם, עמ' 30.

¹⁰⁶ מ' אלייניקוב (1880-1938) עזב את רוסיה בשנת 1919. משנת 1926 בארץ-ישראל. חבר המועצה העולמית של הציונים הכלליים. עמד בראש האזור הדר הכרמל בחיפה.